

REGISTRERING AV MIDDELALDERSKE KIRKEGÅRDER I TILKNYTNING TIL DAGENS KIRKESTEDER. 2014.

Vesterålen og Troms

Brendalsmo, Jan

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel Registrering av middelalderse kirkegårder i tilknytning til dagens kirkesteder. 2014. Vesterålen og Troms	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 112/2014	Publiseringsdato 01.09.2014
	Prosjektnummer 1020159	Oppdragstidspunkt 19.03.2014
	Forsidebilde Trondenes middelalderkirke sett fra sør. Foto: Jan Brendalsmo/NIKU	
Forfatter(e) Brendalsmo, Jan	Sider 12	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Arkeologi	

Prosjektleder Jan Brendalsmo
Prosjektmedarbeider(e) May-Liss Bøe Sollund
Kvalitetssikrer Knut Paasche

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren

<p>Sammendrag</p> <p>Prosjektets formål i 2014 har som tidligere vært å befare, registrere, dokumentere og koordinatfeste utvalgte automatisk fredede middelalderse kirkegårder samt å organisere dataene og legge dem inn i Askeladden. Metodikken i felt er basert på erfaringene fra de tidligere registreringer i 2002 og 2005-2013, og i tillegg er innsamling av felldata- og dokumentasjon tilpasset de krav som stilles for innlegging av data i Askeladden. Årets feltarbeid foregikk i Vesterålen og Troms og omfattet ni middelalderse kirkesteder. Kirkene var i middelalderen relatert til dels til gårder, til dels til fiskevær. Noen få kirkegårder var nedlagt og ligger i dag i utmark, de øvrige er enten del av eksisterende gravplass eller ligger nært inntil en eksisterende gravplass. Årets registrering er den siste i dette prosjektet.</p>

Emneord Middelalder, kirkegård, registrering, avgrensning.

Avdelingsleder

Knut Paasche

Forord

Nedenstående er rapport for arbeidet i 2014 med prosjekt "Registrering av middelalderske kirkegårder i tilknytning til dagens kirkesteder" (NIKU prosjektnummer 1020159), jf. Riksantikvarens oppdragsbestilling av 19. mars 2014 (06/02235-138). Som bedt om i Riksantikvarens oppdragsforespørsel av 5. mars 2014 (06/02235-136) foregikk årets registreringsarbeid i Vesterålen i Nordland fylke samt i Troms fylke. Det samlede antall registreringer i 2014 i er ifølge oppdragsbestillingen 7 lokaliteter i 7 kommuner. I tillegg, fordi transporten gikk raskere enn forutsatt, ble ytterligere to kirkesteder besøkt. Disse var på forhand blitt oppfattet som nedlagte og beliggende mer enn 200 m fra dagens kirkesteder og var således ikke del av dette prosjektet. Disse 9 lokalitetene ble befart i løpet av 5 dager og det ble kjørt en distanse på 1.660 km. Årets budsjettramme var på kr. 238.000,- inkl. merverdiavgift. Denne rammen tilsvarte 5 dager feltarbeid, foruten for- og etterarbeid. Faktura og regning ble sendt innen 15.11.2014. Feltarbeidet i 2014 foregikk i tidsrommet 30. juni – 4. juli.

Innhold

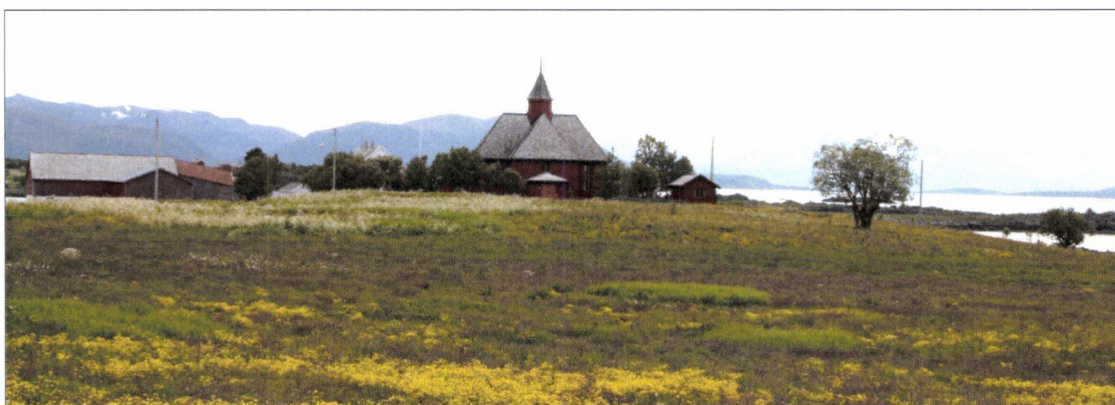
1	Prosjektets formål og forutsetninger	6
2	Feltmetodikk	7
3	Rapportering	9
4	Overføring av registreringsdata	10
5	Kirkegårder som er registrert i 2014	10
6	Topografiske særtrekk og bebyggelsesmønster	11
7	Registreringsobjekter i Nordland og Troms 2014:	11

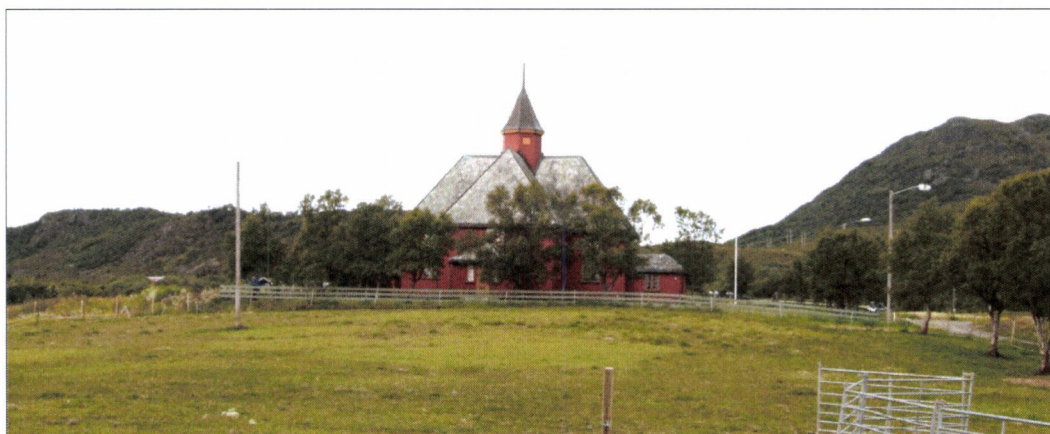
1 Prosjektets formål og forutsetninger

Prosjektets formål i 2014 har vært å befare, registrere, dokumentere og koordinatfeste utvalgte automatisk fredede middelalderske kirkegårder samt å organisere dataene og legge dem inn i Askeladden. Kvalitetskontroll foretas gjennom bruk i Askeladden, etter at alle data og geometri er lagt inn. Metodikken i felt er basert på erfaringene fra de tidligere registreringer i 2002 og 2005-2013, og i tillegg er innsamling av felldata- og dokumentasjon tilpasset de krav som stilles for innlegging av data i Askeladden.

Utgangspunktet for arbeidet har vært den omforente liste av 03.03.2014 over middelalderske kirkegårder som kan registreres i Nordland og Troms. I Finnmark er ingen av de middelalderske kirkegårdene lenger er i bruk, eller de ligger mer enn 200 m fra nåværende kirkegård. Listen er basert på identifiserende opplysninger i Diplomatarium Norvegicum (DN), Aslak Bolts jordebok (AB), Trondheims Reformats (Thr.R.) og O. Ryghs Norske Gaardnavne (NG).

Fig. 1-2. Bø kirke i Vesterålen. Nåværende kirke, en tømmerbygning med korsformet grunnplan, ble bygd i 1822-24. Den ble reist utenfor den gamle kirkegården, inntil denne i øst. Tidligere kjente kirker på stedet ble bygd i 1734-35 hhv. 1639. Eldste omtale av en kirke på Bø er i 1381. Prestegårdstunet ses rett bak kirken. Fig. 2 viser kirken sett fra øst. De tidligere kirkene sto på den lave ryggen hitenfor kirken. Foto: Jan Brendalsmo/NIKU.

I tillegg er det hentet sporadiske opplysninger i skattelistene i Norske Regnskaper og Jordebøker (NRJ). Opplysninger fra disse middelalderkildene er supplert med litteraturgjennomgang av bygdebøker og kirkemonografier som er for hånden i Riksantikvarens bibliotek. Under feltarbeidet er

lokale informanter (kirkegårdsgraver, sogneprest, eldre mennesker, naboer) kontaktet i den grad dette har vært tidsmessig eller praktisk mulig. Det har ikke foreligget historiske kirkegårdskart for de enkelte kirkegårder omfattet av årets registreringsarbeid.

2 Feltmetodikk

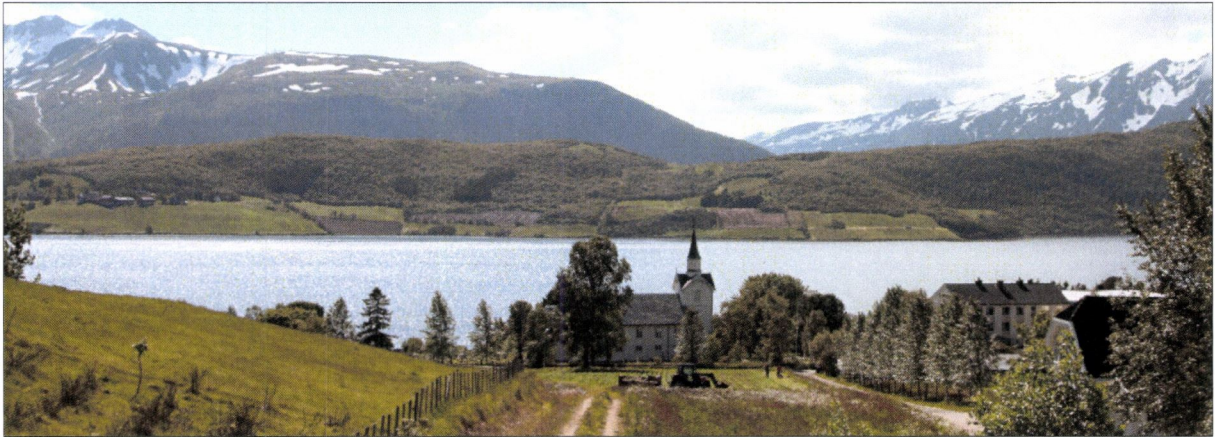
Feltmetodikken er basert på erfaringer fra de foregående arbeider i dette prosjektet. En avgrensning av middelaldersk kirkegård gjøres med utgangspunkt i det som foreligger av kilder mht. a) skriftlige opplysninger (bygdebøker, kirkemonografier/-hefter), b) eldre kartmateriale (derunder kirkegårdskart og utskiftningskart), c) muntlig informasjon fra kirkegårdsgraver eller andre lokale informanter, d) vurdering av topografiske strukturer på og ved kirkegården (terreng, beplantning, passasjer, veiløp, gjerder), e) gravstøtter, f) eldre avbildninger (foto, malerier) og eventuelt stående middelalderkirker.

Videre gjøres en topografisk beskrivelse av kirkestedet og kirkegården, inklusive opplysninger om antallet gravstøtter yngre enn 1945 samt hvorvidt den middelalderske del av kirkegården fortsatt er i bruk og evt. i hvilken utstrekning.

Fig. 3. Hillesøy nedlagte kirkegård. Deler av kirkegårdsvollen mot sør og vest vises i høyre billedkant. En sti løper langs vollens utside. Eldste omtale av en kirke på stedet er i 1589, og kirkestedet ble på 1880-tallet flyttet fra Hillesøy og inn til Austein på Kvaløya, en avstand på 4,5 km. Kirkegården ble nedlagt, men etter kort tid ble det etablert en ny inntil den gamle på dens nordside og som fortsatt er i bruk. Den nedlagte gravplassen har en utstrekning på ca. 50 x 40 m med hovedretning ØNØ-VSV. Den hadde ved en tidligere registrering fått en for stor utstrekning mot nord. Dette er nå rettet opp. Foto: Jan Brendalsmo/NIKU.

Fig. 4. Rå (Kvæfjord) kirke bygd 1886-87. De eldre kirkene sto alle på samme sted. Eldste omtale av en kirke på Rå er ca. 1350. Foto: Jan Brendalsmo/NIKU.

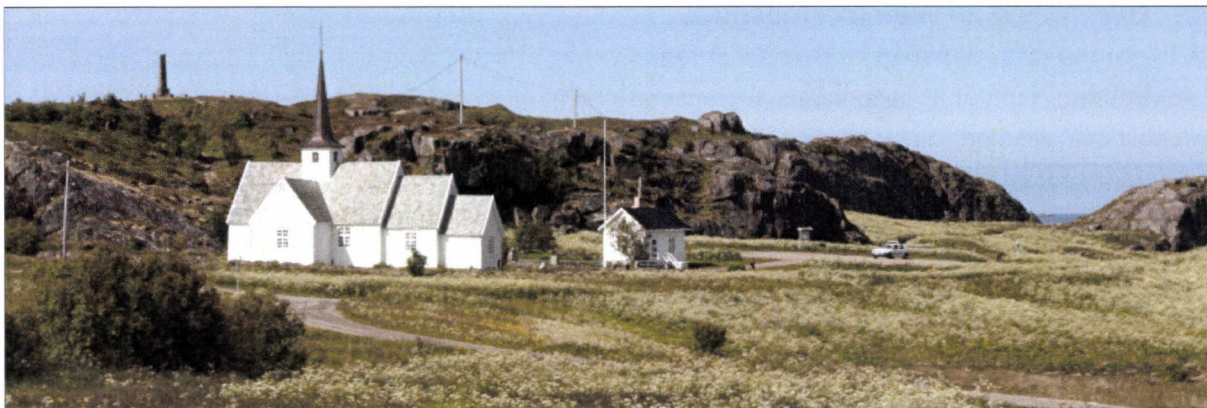
Innsamling av data for stedfesting og beskrivelse av den enkelte middelalderkirkegården er utført med feltdatasamler av typen Trimble TDS Nomad og CPOS-GPS av typen Altus APS3, samt ARCPAD programvare. Innmålingene har, i den grad CPOS-nettet har hatt tilstrekkelig dekning i det aktuelle området, centimeters nøyaktighet. I tillegg er utstrekningen blitt innmålt ved hjelp av Leica DISTO avstandsmåler, eller triangulering med målebånd i de tilfeller der DISTO`n ikke fungerer pga. lysforholdene. I de tilfeller der avstanden til kirkebygningen eller andre egnede referansepunkter er for stor, eller der det ikke finnes slike, er det ikke utført manuelle tilleggsinnmålinger.

Fig. 5. Sand (Sandsøy) kirke bygd 1888. Dette er den tredje eller fjerde kirken i det samme tuftområdet. Sand ble nedlagt som kirkested i 1856 men ble gjenopprettet 32 år seinere. Foto: Jan Brendalsmo/NIKU.

Innmålingene i felt av avgrensing er kvalitetssikret ved hjelp av nåværende kirkebygning samt FKB bakgrunnskart og Norge i bilder. FKB kart fra angjeldende kommuner er lastet ned i shape-format fra Norge Digitalt av Riksantikvaren til bruk for NIKU. UTM 33-projeksjon av kartene er benyttet. Kirkestedet og det avgrensede kirkegårdsområdet er fotografert med digitalt kamera (Canon EOS 400D digital) på stativ, med 7 megapixel oppløsning og kvalitet Fine eller bedre. Opptakene er levert i så vel RAW-format som JPG, og katalogiseringen er gjort i FotoStation for JPG-formatet mens RAW-formatet er oversendt Riksantikvaren på DVD.

Fig. 6. Langenes kirke. Bygningen er trolig reist delvis med materialer fra en seinmiddelalderkirke, og den ble kraftig renoveret og ombygd på 1790-tallet. Foto: Jan Brendalsmo/NIKU.

3 Rapportering

Rapporteringen består i innsjekking av shape-fil til Askeladden gjennom den innsjekkingsrutinen som er utarbeidet i databasens webgrensesnitt, samt kortfattet oversikt over registrerte kirkesteder. Opplysninger om kirkestedets topografi spesielt legges til Kirkestedet (lokaliteten) under Utfyllende opplysninger/Standardopplysninger. Tilstandsbeskrivelsen inneholder standardopplysningene i Askeladden samt tilleggsspesifisering av tilstand etter beskrevet nomenklatur jfr. oppdragsforespørselen.

Fig. 7. Ibestad kirke fra 1881, sett fra sørøst. En steinkirke fra 1100-tallet ble revet i 1880, og nåværende bygning ble reist på samme sted. Kirkegården er ikke lenger i bruk. Første gang kirken omtales er på 1370-tallet. Foto: Jan Brendalsmo/NIKU.

4 Overføring av registreringsdata

Jf. Riksantikvarens oppdragsforespørsel er rapportering utført ved innsjekking av de spesifiserte data i Askeladden, samt at ID på innlagte, avgrensede kirkegårder fra Askeladden er rapportert skriftlig i rapport over sesongens registrering. Originaldokumentasjonen (utfylt skjema for hvert kirkested, fotodokumentasjon) fra prosjektet er overført Riksantikvaren ved årets prosjektavslutning. Ved oversendelsen av rapporten er disse oppgavene utført slik det er beskrevet i oppdragsforespørselen fra Riksantikvaren og den der vedlagte kravspesifikasjon.

5 Kirkegårder som er registrert i 2014

Av de 9 kirkegårdene registrert i 2014 ligger 7 i direkte tilknytning til nåværende kirke, enten fordi denne er en middelalderbygning (Trondenes) eller fordi den står/skal stå på middelalderkirkens tuftsted eller nær ved. Kirkegårdene på Malnes og Hillesøy er ikke lenger i bruk, og nåværende kirkebygninger står i en lengre avstand fra gravplassene. På Hillesøy er det likevel etablert en kirkegård inntil den gamle og den er i bruk. Den middelalderiske delen av kirkegårdene på Bø, Langenes, Ibestad, Skjervøy og Sand (Sandsøy) er ikke lenger i bruk, også der hvor nåværende kirke står på tuftene etter middelalderkirken. Kun på Rå (Kvæfjord) og Trondenes var middelalderkirkegården fortsatt i bruk.

Fig. 8. Skjervøy kirke fra 1728 med den nedlagte kirkegården til venstre mellom kirken og prestegården (hvitt hus til venstre). Mellom det hvite prestegårdsgjerdet og den bakre rekken av biler skimtes en brunlig skråning, og denne utgjør den nedlagte gravplassens øvre avgrensing. Da parkeringsplassen ble etablert ble det påtruffet skjeletter i området ved den bakre bilrekken, og videre inngrep i gravplassen ble stanset. Foto: Jan Brendalsmo/NIKU.

6 Topografiske særtrekk og bebyggelsesmønster

Landskapet i nordre del av Nordland og i deler av Troms har mye den samme karakter som langs kysten av Nord-Trøndelag og Hålogaland. Mer eller mindre gode jordbruksbygder med nær tilknytning til fiske og fangst, men dyrkingsarealene blir i det store og hele mindre jo lenger nord en kommer. Mulighetene for jordbruk gjenspeiles i navnet på kirkene, da nær samtlige har tradisjonelle gårdsnavn: Bø, Rå (Kvæfjord), Trondenes, Sand (Sandsøy), Ibestad og Malnes. Skjervøy er også gårdsnavn, og gården kan belegges på 1520-tallet, men stedet var da samtidig et fiskevær. Langenes og Hillesøy var derimot regulære fiskevær i seinmiddelalderen.

I et flertall av tilfellene står kirkene med kirkegård som del av gårdstunet, og ut fra lokaltopografien er det i det store og hele svært sannsynlig at nåværende tun ligger på samme sted som middelaldertunet. Unntaket fra dette er kirkene i fiskeværene på Langenes og Hillesøy. På samme måte som gårdstunet eksisterte før en kirke ble reist, fantes det en strandbasert bebyggelse i fiskeværene før det ble bygd kirke der.

Kun ved én anledning er det registrert førkristne gravminner i nær tilknytning til kirkegårdene i de tilfeller der kirkene er bygd i/ved gårdstun, og det er bautaen inne på den nyere delen av gravplassen ved Rå kirke.

7 Registreringsobjekter i Nordland og Troms 2014:

Nordland

Bø kommune: ID 83988, Bø i Vesterålen

Bø kommune: ID 156386, Malnes nedlagte kirkegård

Øksnes kommune: ID 84897 Langenes

Troms

Kvæfjord kommune: ID 84873 Rå/Kvæfjord

Harstad kommune: ID 85673 Trondenes

Bjarkøy kommune: ID 85392 Sand/Sandsøy

Ibestad kommune: ID 84709 Ibestad

Skjervøy kommune: ID 85462 Skjervøy

Tromsø kommune: ID 27728 Hillesøy gamle kirkegård

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 112/2014

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 934 66 230

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 922 89 252

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 25
7013 TRONDHEIM
Telefon: 922 66 779 /
405 50 126

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00